

Középkori faoltárok és készítőik

A festett fatábláktól a faragott szárnyas oltárokig

Bevezetés

A „Középkori faoltárok és készítőik” c. sorozatunk eddigi, I–III. írásaiban szemelvények születtek a fából faragott templomi berendezésekről. Legbecsebb emlékeink közé sorolhatjuk a kései gótikus szárnyas oltárokat, amelyek eredetéről, utóhatásáról azonban nem esett szó. Ezt a hiányt igyekszik – legalábbis részben – pótolni jelen írás, de már nem csak a faiparos szemével. Honnan kerültek a középkori Magyarországra a szárnyas oltárok? Milyen állomásai voltak/lehettek az oltárépítésnek a történelmi Magyarországon a festett képektől a gazdagon díszített, faragott, szobrokat is tartalmazó oltárokig? A már bemutatott eredetiek mellett mit mutatnak a rekonstrukciók és milyen hatásuk volt a későbbi oltárépítésre? Ezek voltak a feltett kérdések, azzal kiegészítve, hogy igyekszünk olyan példákat is bemutatni a történelmi Magyarországról, amelyekben magyar történelmi személyiségek is megjelennek.

Az egyes oltárok és részleteik az utóbbi időkben megjelent albumok képein sokkal jobban élvezhetők, mint a nemegyszer homályba vesző és kifakult színű alakok a templomokban. Kivétel ez alól a nem túl régi múltban rekonstruált, ill. múzeumokban kiállított oltár-



1. ábra: Erzsébet királyné hordozható szárnyas oltára. 14. század, 40x26,8 cm (New York, Metropolitan Museum)

képek, faragványok, szobrok, komplett oltárok képeznek, amelyek teljes pompájukban jelennek meg a látogatók előtt.

A szárnyas oltárok eredete, szerepe

A szentmise áldozat helye, az oltár a gótikában az evangéliumi részletek bemutatására, az apostolok, a szentek dicsőítésére is szolgáló kézműves, művészi alkotásként jelenik meg. Először fatáblákra festett képekkel, majd faragásokkal, szobrokkal díszített templomi szárnyas oltárok előzményének a kisméretű hordozható, összecsukható oltárkák tekinthetők. Ezek egy része nemesfém-ből, ill. márvány felhasználásával készült. A templomokban elhelyezett szárnyas oltárokat azonban már szinte kivétel nélkül fából készítették.

A szobrok vezető szerepének érvényesülése a többfigurás mély oltárszekrényben és az oromzatban 1460–1470 körül lett általánossá a dél-német és a közép-európai oltárkészítésben. Az oltárszekrény a szárnyakkal vált nyithatóvá és zárhatóvá. Tudjuk, hogy az év nagyobb részében ezek az oltárok zárva voltak, s a hívek csak nagyobb egyházi ünnepeken láthatták a gazdagon díszített oltárszekrényt és szárnybelsőket.

A templomok előlő részében, a szentélyben elhelyezett főoltár mellett – amely legtöbbször a templom védőszentjének tiszteletére készült – befolyásos családok és jámbor vallási közösségek a mellékkápolnába vagy a templomhajókba a pillérek mellé is állítottak jóval kisebb oltárokat. Ezeket a névadó szent vagy szentek ünnepeén nyitották ki. Egyes oltárok központi részében, a szekrényben helyet kaptak a magyarországi szentek is: Erzsébet, István, László és Imre (kassai dóm, bártfai katedrális, budavári Mátyás-templom).

Festett táblaképes oltárok

A garamszentbenedeki Kálvária-oltár

Kolozsvári Tamás az első név szerint is ismert táblakép-festő Magyarországon. Az 1427-ben festett, a garamszentbenedeki (Hronsky Benadik) bencés apátságából származó háromrészes Kálvária-oltárát Esztergomban őrzik, amely a magyarországi gótikus táblafestészet kimagasló példája. A Zsigmond korabeli oltárnak 8 képe maradt meg: a belső oldalon Jézus szenvedése és feltámadása, a külső képeken szentek: Benedek, Egyed és Miklós életéből vett jelenetek láthatók.



2. ábra: a garamszentbenedeki Kálvária-oltár (Esztergomi Keresztény Múzeum)

A selmezbányai Vízitáció táblakép

Az 1990-es évek nagy szenzációja volt élénk színeivel a selmezbányai (Banska Stiavnica) Szűz Mária-templom egykori főoltáráról származó, 1506-ra datált, Mária látogatását Erzsébetnél megjelenítő, rekonstruált, ún. Vízitáció táblakép rekonstrukció látványa. A táblakép az egykori oltár bal oldali mozgószárnyát alkotta. A megmaradt képek ismeretében végzett elméleti rekonstrukció szerint az egymás fölött két táblát tartalmazó mozgó szárny befoglaló mérete 360x120 cm lehetett (Menráth,1997). A passióképeket tartal-



3. ábra: a selmecbányai Vízitáció táblakép (Magyar Nemzeti Galéria)

mazó nagyméretű táblák a késői gótika és a reneszánsz jegyeit egyaránt ötvözik. Vannak olyan vélemények, hogy a képen olvasható MS kézjegy esztergomi mester munkájára utal.

A selmecbányai táblaképek a magyarországi táblafestészet csúcspontját jelentik. A táblákból kettő a Nemzeti Galéria szárnyas oltár kiállítását díszíti, egy, a Krisztus születése táblakép Hontszentantalon van, egyes vélemények szerint a hozzá tartozó Királyok imádása a franciaországi Lille múzeumba került. A Vízitáció, amely a Krisztus gyermekiségéhez tartozó sorozat része, Mária és Erzsébet találkozását bensőséges lírával ábrázolja (Török, 2007).



4. ábra: a bártfai Pieta-oltár részlete (bártfai katedrális)

A bártfai Pieta-oltár

A bártfai (Bardejov) Szt. Egyed katedrális szárnyas oltárai közül a korai gótika egyik legérdekesebbje, a Fájdalmas Szűzanya; Pieta-oltár 1430–1440 között épült, készítője ismeretlen. A korai gótikára utalhat az oltár alacsony homlokzata is.

A festett táblaképek mellett itt az oltárszekrényben „fehér kőből”; homokkőből készült szobrokat láthatunk, az oltár többi részei természetesen fából készültek.

Az aszimmetrikus predellában az apostolok jelennek meg az Olajfák hegyén. Az egész oltár restaurálását Hölzel Móric végezte 1891-ben. Az oltárszekrényben a fájdalmas Szűzanyát Jézussal, míg a szárnyablókon a Megváltó-ciklust, valamint szentek életjeleneteit láthatjuk.



5. ábra: a prázmári erődtemplom főoltára (Fotó: Pauló Tamás)

A prázmári oltár

Erdélyben, az Olt és Küküllő folyók tájékán a 15. században emelt erődtemplomokban (Almakerék, Berethalom, Medgyes, Prázmár) találkozhatunk korai gótikus szárnyas oltárokkal. A Brassó melletti Prázmár (Prejmer, Tartlau) temploma a térség legnagyobb erődtemplomának számít. Festett táblaképekből álló szárnyas oltára 1450 körül készült (Szentpéteri, 1990) valószínűleg ulmi műhelyben. Sajnálatos, hogy az oltár két álló szárnya elveszett, hasonlóképpen az eredeti oromzat és predella is.

Az öt méter vastag fallal körülvett templomerőd egyik különlegessége a fal belső oldalához sűrűn simuló 272 db kamra. Veszély esetén ide menekült a község lakossága, s itt tárolták béke idején az élelmiszereket is e jól szellő-

6. ábra: a Jézus születése jelenet a bártfai azonos nevű oltáron

ző helyiségekben. Egy apró cellában a valófényben lévőket helyezték el, ahol nemcsak fekhelyüket, hanem tányérjukat és evőeszközeiket is kénytelenek voltak megosztani egymással.

Faragott gótikus oltárok

A faragott oltár alatt itt az értendő, hogy legalább az oltárszekrényben fából faragott alak(ok): szobor, dombormű található, de fafaragás, faragott alakok előfordulnak a szárnyakban, a predellában és az oromzatban egyaránt.

A közép-kelet-európai szárnyas-oltár-építészeti példájára – ideértve a történelmi Magyarországot is – cikkorozatunk első részében a krakkói Mária-templom és a lőcsei Szt. Jakab-templom impozáns főoltárait ismertettük, a másodikban viszont a kisszebeni Angyali üdvözlés, valamint a csíkmenasági Szűz Mária-oltárt mutattuk be. Tekintettel arra, hogy a Magyar Nemzeti Galéria szárnyas-oltár-kiállításán számos faragott gótikus oltár látható, példáinkban inkább a jelenlegi határokon kívülieket igyekszünk bemutatni. A neogótika időszakából azokat az oltárokat emeljük ki, amelyekben magyarországi történelmi személyiségek szerepelnek.

A bártfai Jézus születése oltár

A bártfai Szt. Egyed katedrálisban található 1480 és 1490 közötti, bártfai Jézus születése oltár a bártfai takácsok megrendelésére készült. Művészetileg a katedrális legértékesebbjének tartják Veit Stossnak a bambergi Jézus születése oltárral való hasonlósága alapján. Mások az ismeretlen készítőjű galgóci (Hlohovec) hasonló oltárral vetik össze. A legutóbbi



kutatások szerint kassai mester műve lehetett (Drobniak, 1998).

Az oltárszekrényt négyoldalt négy baldachinos fülke zárja le, bennük, a középkorban kedvelt négy női szent szobra: Katalin a kerékkel, Borbála a toronnyal, Dorottya a kosárral és Antiochiai Margit – lába alatt a gonosz sárkánnyal. Felül az oromzatban Szt. László király alakja magasodik. Az oltárszekrényben a Jézus születése dombormű csendes öröm rezdülésével tölti el az embert (Spolocnickova, 1984).

A kassai főoltár

A kassai (Kosice) bazilikában, ismeretbenn nevén a dómban, amelynek sírboltjában 1906 óta II. Rákóczy Ferenc hamvait őrzik, ma 5 szárnyas oltár található. Ezek közül is kiemelkedik a főoltár. Az aranyozott, festett főoltár 1474–77 között épült. Magassága 11, szélessége 8 méter. A 6,5 méter magas 4 méter széles középszekrényen az arany és kék az uralkodó szín. Középen a Szent Szűz mint a menynek királynéja, bal karjában a gyermek Jézussal. A főalak bal oldalán Árpád-házi Szt. Erzsébet a templom címszentje, jobb oldalán rokona, a bibliai Erzsébet, Keresztelő Szt. János édesanyja.

A magyarországi (és thüringiai) Szt. Erzsébet rövid története. Árpád-házi Szt. Erzsébet 1207-ben született Sárospatakon, II. András királyunk leánya. A thüringiai udvarban nevelkedik, 14 évesen hozzáadják Lajos őrgrófhhoz, három



7. ábra: a kassai dóm főoltárának részlete (Fotó: Méry Gábor)

gyermekük születik. Ájtatossága – férjét kivéve – mindenkit elidegenít környezetéből. A szegényeken ott segít, ahol tud, az 1225. évi éhínség idején felnyitattja a magtárakat, naphosszat sütteti és osztja a kenyeret az éhezőknek. Wartburgban kórházat alapít a bélpoklosoknak, maga is részt vesz ápolásukban. Lajos 1227-ben kereszties hadjáratra indul, de útközben meghal. Erzsébet Marburgba költözik, ahol özvegyi javaiból ispotályt rendez be. 1231-ben megbetegszik, meghal.

Amiben a kassai főoltár a maga nemében egyedülálló: a sarokvasakon mozgatható kettős szárnyakon 48 db aranyozott 125x80 cm-es táblakép látható az egyházi év megfelelő időszakához igazodva. A belső szárnyoldalakon nyitott állapotban Árpád-házi Szt. Erzsébet legendája, behajtvva és a külső szárnyak belső oldalán Krisztus szenvedéseinek története tárul elénk. Ha a külső szárnyakat is behajtvják, akkor ezek külső oldalán Mária életének néhány állomása és Jézus gyermekiségének története jelenik meg előttünk (Jankovics, 2007)

Barokk oltárok gótikus alappal

Tudjuk, hogy a gótika után többnyire a barokk korszak következett az oltárépítésben. Az első időkben még követték a gótikus szárnyas oltárok tagozódását: predella, oltárszekrény és szárnyak, oromzat, de egyre inkább díszítő oldalfaragások jelennek meg szárnyak táblafestményei, domborművei helyett, majd az oltár középső részét nagyméretű festmény foglalja el. A későbbiek során átalakul az oltár teljes építménye, szerkezete. Az addigi statikus építmény dinamikussá, mozgalmassá válik.

A barokkból két, 17. századi példát hozunk fel: az Ózdhoz tartozó Szentsimon templomának főoltárát és a belpálfalvai ciszterci apátsági templomnak már későbarokk főoltárát. Ezek közül a korai barokk szentsimoni oltárt mutatjuk be röviden.

Az Ózd városához csatolt Szentsimonban az eredetileg Simon és Júdás apostolok tiszteletére 1200-ban épített templomot többször bővítették, restaurálására 1948–60 és legutóbb 1999–2001 között került sor. Nagyon jelentős emlék az 1650-ben készült festett kazettás mennyezete, melyben még élnek a gótikus elemek. A főoltár 1687-ben épült,

készítőjét nem ismerjük. Felépítésében jól felismerhető a középkori szárnyas oltárok hármastagozódása. Mai oltárképe nem az eredeti: 1940 körül festette Jeges Ernő budapesti művész.



8. ábra: a szentsimoni főoltár

Faragott neogótikus oltárok

A bártfai Szt. Egyed-templom főoltára

A bártfai Szt. Egyed-katedrális méltán sorolta az UNESCO a Világörökség részévé, hisz. önmaga 11 szárnyas oltárt őriz. Az eredeti, 1466-os főoltárt a Szandeci (Sacz, Lengyelország) Jákok mester készítette. A mai neogótikus főoltár építőjének Hölzel Móric bártfai szobrászmester műhelyét tartják, aki azt Steindl Imre budapesti egyetemi tanár tervei szerint készítette 1883 és 1888 között. Imponáló az oltár magassága: 17 méter. Az oltárszekrény központi alakja Szt. Egyed, aki mellett Szt. István és Szt. László szobrai találhatóak.

Különlegessége az oltárnak, hogy a szárnyak festett tablón a címszent Egyed mellett szinte az összes, a 19. századig nyilvántartott magyarországi szent, boldoggá avatott megjelenik, ill. életjeleneteik láthatók: Szent István, Imre, László, Erzsébet, Margit, Gerhard, Adalbert, Kunigunda, Kapisztrán János, boldog Astrik, Pál, István, Ágnes, Csáky Móric, Heléna, Kunigunda és Erzsébet.



9. ábra: a bártfai Szt. Egyed-templom főoltárának alakjai: Szt. Egyed, Szt. István és László királyok

A budavári Mátyás-templom Szt. Imre-oltára

Tudjuk, hogy a budavári Nagyboldogasszony-, ismertebb nevén Mátyás-templomot IV. Béla király emeltette a tatárjárás után és Mátyás király esküvőjét itt tartotta. A török megszállás alatt nagymecsetként működött. A kiegyezés után itt koronázták magyar királlyá Ferenc Józsefet, aki újjáépíttette a templomot Schulek Frigyes irányítása alatt.

Buda 1686. évi ostrománál – a legenda szerint – komoly szerepet játszott az 1515-ben II. Ulászló által adományozott Mária-szobor, amelyet a török megszállás-kor befalaztak. A török várvédőkkel és a nagyvezír felmentő seregével egyaránt hadakozó keresztény seregek részére a pápa a város nevére, anagrammájával azt a jóslatot adta, hogy a Boldogságos Szűz segítséget fog nyújtani. A jóslat valóra vált: az ötödik



10. ábra: a Szt. Imre szárnyas oltár a Mátyás-templomban

ostrom során az ágyúzás következtében a Madonna előtti fal ledőlt, az imádkozó török katonák előtt megjelent a Magyarok Nagyasszonya és a várvédők között elharapódzó babonás félelem hamar megtörte az ostromlott törökök erejét (Gadányi, 2003).

A templom faberendezései nagyrészt Ruprich Károly műhelyében készültek az 1890-es években (Radovics, 2004). Ekkor készült el a Szt. Imre-kápolna, amelynek szárnyas oltára felépítésében, szerkezeti megoldásában egyaránt a gótikát idézi. A nyitott oltárszekrényben három magyarországi szent: Imre herceg, mellette apja, István király és nevelője, a vértanúhalált halt Gellért püspök szobrai láthatók.

A táblaképeket, amelyek Imre herceg életét elevenítik meg, a festőfejedelem, Zichy Mihály alkotta. Megörökítette – többek között – a herceg vadászbalesetét, amelynek következtében az utód nélkül maradt István király ekkor Szűz Máriára hagyta országát. Így lett Magyarország szinte kezdetől fogva Mária országa, s ezért látható az oltár felett Mária, fején a magyar koronával.

Összefoglalás

A középkori faragott oltárokról, templomi berendezésekről írt cikksorozatunkban kiemelkedő helyet foglaltak el a 15. századi gótikus szárnyas oltárok. Ezek többsége a történelmi Magyarországon, a Felvidéken csodálható meg, de megtalálhatók Erdélyben, sőt 19. századi neogótikus formájukban Budapesten is (Lőcse, Bártfa, Prázsmár, Kassa, Buda).

A szárnyas oltárok kialakulását, fejlődését igyekeztünk áttekinteni a korai gótikától a későiig, s utaltunk ezek hatására a későbbi oltárépítésekre. Foglalkoztunk a szárnyas oltárok felépítésével, beépített faanyagaival, szerkezeti összeépítésével. Ezek az oltárok többnyire helyi mesterek munkái olyan fából, amelyek az adott térségben nőttek. Így az oltárszekrények és a szárnyak legtöbbször fenyőből készültek, a faragványok, a szobrok pedig többnyire hársból. Mutattunk be olyan, nemcsak középkori oltárokat, faragott templomi berendezéseket, kazettás mennyezeteket a mai Magyarországról, amelyeknek készítői ismertek, beazonosíthatók. Tettünk említést a nyírbátori Kruccsai- és a gyöngyöspatai Jessze-oltárról.

Adtunk helyet a humornak is: egy sváb festőasztalos által készített templomi felújításról írott költségjegyzéket is közzétettünk.

A történelmi Magyarországról számos szárnyas oltár tekinthető, csodálható meg a budai várban, a Magyar Nemzeti Galériában lévő kiállításon, amelynek anyagából reprezentatív album is készült annak vizuális és dokumentált bizonyítékául, hogy megint megdőlt egy tévhit Magyarországnak és művészetének az európaiától való vélt lemaradásáról.

Felhasznált források:

- Drobniak, Gabriel – Jirousek, Alexander (1998): Chrást Sv. Egidia va Bardejove – Die St. Agiden-kirche in Bardejov – St. Egidius' church in Bardejov. Sasa, Kosice: 24–33, 34–37, 61.
- Dobozy László f. (2001): Ózd-Szent-simon és műemlék temploma. Ózd Város Önkormányzata: 12–15.
- Gadányi György – Mátéffy Balázs – Vertal Beatrix (2003): Élő kövek. Az ismeretlen Mátyás-templom. Viva-Incoronata: 42, 89–93.
- Jankovics Marcell – Méry Gábor (2007): A kassai Szent Erzsébet-dóm. Méry – Ratio: 6–7., 24–36.
- Keresztury Dezső (1987): Ezer év mesetermüvei. A magyar művészet képek-könyve. Corvina: 65.
- Menráth Péter – Hernádi Szilvia (1997): MS Mester Vizitációs képeinek restaurálása in „Magnificat anima mea Dominum” MS Mester Vizitációs képe és egykori selmebányai főoltára. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
- Mucsy András (1980): The Calvary Altarpiece of Thomas de Coloswar in the Esztergom Christian Museum. Budapest, Corvina – Magyar Helikon.: 1–9.
- Rados Jenő (Szent István éve): Magyar oltárok. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Radovics Krisztina (2006): A Mátyás-templom faberendezéseinek felméréséről röviden. Műemlékvédelem 2006/1–2.: 68–71.
- Spolocnikova, Maria (1984): A bártfai Jézus születése oltár (Ford.: Sinkó Ferenc) Helikon: 11.
- Szentpétery Tibor – Kerny Terézia (1990): Az Oltól a Küküllőig. Erdélyi (szász) erődtemplomok. Officina Nova – Kossuth: 136–137.
- Török Gyöngyi (2005): Gótikus szárnyas oltárok a középkori Magyarországon. Magyar Nemzeti Galéria–Kossuth: 7–10, 17.

Dr. Tóth Sándor László